

Suomalaisen sananviljelyn varhaisvaiheita

Suomen kirjallisuus 1. Kirjoittamaton kirjallisuus. Toimitus: Matti Kuusi ja Simo Konsala. Toimitusneuvosto: Martti Rapola, Rafael Koskimies, Matti Kuusi, Eino S. Repo, Lauri Viljanen ja Toivo Vuorela. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1963. 654 sivua.

Suomen kirjallisuus -teoksen alkukantoina on roomalaisen Cornelius Tacituksen kuvaus fennien tyrmistyttävää alkukantaisuudesta. Vaikuttavampaa taustaa nykyfennien kulttuurin huippu-vaikutteelle saattaa tuskin ajatella. Vaikea on myös keksiä, miten suomalaisen sananviljelyn esittelyn voisi komeammin avata.

Ensimmäisen osan nimi Kirjoittamaton kirjallisuus on ilmeisesti valittu tähdentämään teoksen kirjallisuudenhistorian luonnetta. Kuten MATTI KUUSI johdantoluvussa huomauttaa, muinaisrunot eivät ole alkuperäiseltä funktioltaan »kaunokirjallisuutta», vaan eri käyttöyhteyksiin kuuluvaa tarkoitusrunoutta. Kirjallisuushistoriallisen sävynsä teos saa siitä, että epiikalle ja lyriikalle annetaan keskeisempi sija kuin muille perinteenseläille ja että runojen takaa pyritään saamaan esiin muinaisen runoniekän ja hänen koulukuntansa karakteristiset piirteet.

Kun kyseessä on kansallisen tieteenalan monumentaali yleisesitys, tunnetaan kirjoittajien keski-ikä, 44 vuotta, yllättävän alhaiselta. Ylivoimaisesti suurin osa teoksesta, kuudestasadasta sivusta yli puolet, on Matti Kuusen käsialaa. Johdantoluvussa hän selostaa perusteellisesti ja kansantajuisesti teoksen lähtökohdan, tavoitteet sekä menetelmät, joita käyttäen esitetyt tutkimustulokset on saavutettu. Ensi sijassa strukturi- ja tyylianalyysia soveltaen Matti Kuusi jakaa kalevalaisen runoperinteen varhaiskalevalaiseen, sydänkalevalaiseen, keskiaikaiseen ja myöhäiskalevalaiseen kauteen.

»Kalevalaisia kausia» edeltää teoksessa katsaus esisuomalaiseen runouteen,

Volgan ja Baltian välillä erää käyneiden fennougrien maailmaan, jossa suggestiivinen šamanointinäytelmä selvitti elämän kriisitilanteet. Tähän asti kristillisperäisenä pidetystä *Tulen synty* -runosta Kuusi paljastaa yleisarktisen aihejuonteen ja osoittaa, että tulensyntymyksen riittätaustan muodostavat »ensimmäisen tulen» virittämisseremoniat.

Itkuvirsirunouden yleisesitys, joka on LAURI HONGON käsialaa, on sijoitettu esisuomalaisen ja varhaiskalevalaisen kauden väliin. Selkeällä ja intensiivisellä tyyllillä kirjoitettu artikkeli sisältää runsaasti uutta tietoutta ja avaa kiintoisia näkymiä sekä perinteen että kielen tutkijoille. Honko on analysoinut Tverin karjalaiselta Hodarin Oudilta v. 1958 nauhoittamansa itkun ja hahmottelee sen perusteella itkuvirren rakennekaavan. Tyylikeinoja tarkastellessaan Honko osoittaa, miten itkijä saattaa hetkellisesti antaa jollekin sanalle samassa virkkeessä useita eri merkityksiä; virkkeen mieli kuitenkin säilyy ydinajatuksen toistelu ja paralleelien ilmausten tunnustettavuuden ansiosta. Myös morfologiset sanamuodostusmenetelmät, joita Honko esimerkein valaisee, tuntuvat kekseliäisyydessään ehtymättömiltä. Honko selvittää tarkoin itkuvirsien sosiaalis-psykologisen taustan, mutta korostaa samalla sitä luovaa persoonallista panosta, jonka itkijänainen antaa lähtiessään — kuten Honko stilisoi — »uhkarohkealle löytöretkelle kohiti niitä kielenkäytön raja-alueita, joilla uuden ja tuoreen ilmaisun luominen on mahdollista».

Varhaiskalevalaisen runokauden tarkastelussa Kuusi lähtee liikkeelle suomalais-balttilaisista kosketuksista: osaksi

balttilaisesta vaikutuksesta syntynyt kalevalanmitta syrjäytti läntisten kantasuomalaisien heimojen keskuudesta vanhan joiku- ja itkuvirsiperinteen, kaavamainen kohdakkaiskerto jalostui uudentyyppiiseksi kerroksi, jossa jälkisie ilmaisee synonyymein saman kuin pääsää, kehittyi kalevalainen runoilmaisu, »kotoisen kiellettäremme ainosyntyinen tytär», suomalaisen sananviljelyn »merkittävin käänne vuosituhansiin». Varhaiskalevalaisen epiikan kerrostumat Kuusi rajaa osaksi motiivianalyysin, osaksi struktuuri- ja tyylisanalyysin perusteella: ihmishahmoisesta heeroksesta kertovat syntyrunot ovat nuorempia kuin primitiiviset eläinmyytit, korrelatiivista säepärintertoa viljelevät runot nuorempia kuin ne, joissa jokainen säe sisältää oman päälauseensa tai lauseenvastikkeensa. Kuusen mielipide syntyrunojen esteettisestä arvosta on: jäykkää, niukkailmeistä, naiivin yksivakaista runoa. Kuitenkin sen merkitys yhteisölle oli elintärkeä: se antoi ihmiselle maailmankuvan ja oli osana seremonioissa, jotka takasivat normaalin elämänmenon jatkumisen.

Vetäessään rajaa varhaiskalevalaisen ja sydänkalevalaisen kauden välille Kuusi tukeutuu useihin kriteereihin. Uuden kauden runoilla on kosketuksia muinaisruotsalaiseen perinteeseen, balttilaisia vaikutteita ei enää ilmene, aiheet liittyvät sodan maailmaan ja runojen levinneisyysalue ulottuu etelässä korkeintaan Viron rannikolle. Germaanisen kulttuuripääoman ja »uuden sosiaalisen ilmaston» välittäjinä Kuusi pitää niitä suomalaisnuorukaisia, jotka panttivankijärjestelmän vallitessa joutuivat viettämään pitkät ajat germaaniruhtinaiden hoveissa. Sydänkalevalainen runous — samoin Kuusen kuvauksen lento — huipeutuu *Väänämöisen kanteleensoitossa*, jossa kalevalainen ilmaisu on kokenut syvällisen uudistuksen. Aikakauden lyyrisiä runoja tarkastellessaan Kuusi marsittaa kalevalaiselle parnassolle Lintuelegikon, joka huolirunoissaan viljelee herkkää lintusymboliikkaa. Rohkea teoria saa nokkelan todennäköisyysperus-

telun: » — — teoria hänen olemassaolostaan lienee vähemmän uskalias kuin vaihtoehtoinen hypoteesi muinaiskarjalaisesta sanataiteen nerojen sikerämästä».

Kristinuskon Suomeen tulo, joka aloittaa »keskiajan kalevalaisen runouden» kauden, painoi suomalaisen syntyepiikan unohduksiin. Kuten Kuusi osoittaa, se on säilynyt vain sekundaarifunktioidensa, loitsuhistorioiloissa ja »ajanviete-epiikana». Tilalle tulevat legendat, joita Kuusi pitää orjallisempina käännöksinä »kuin lähimallien kadottua on oltu hallukkaita olettamaan». Taiteellisesti mitattavimmaksi legendarunoksi Kuusi arvioi *Mataleenan virren*, jota hän luonnehtii »keskiaikaisen vapaan suomennostaiteen mestarinäytteeksi». Balladien joukosta hän kohottaa muita korkeammalle *Annikaisen virren*, jonka sepittäjän hän nimeää Turkulaismodernistiksi. Keskiakaisia lyyrikoita Kuusi mainitsee nimeltä kaksi: Ressentimentillyriikon, sosiaalisen vääryydentunnon julistajan, ja Priaameli-humoristin, joka kumouksellisesti uudistaa perinnäisen runoilmaisun. Tämän modernistumisen jälkeiseksi Kuusi ilmeisen vakuuttavin perustein ajoittaa maailmankuulun *Jos mun tuttuni tulisi* -runon, jonka tekijäksi hän varovasti arvelee Turkulaismodernistia.

Kuusen osuuden teoksessa päättää Myöhäiskalevalaisen runouden luku, jossa hän käsittelee epiikan ja lyyriikan lisäksi myös sananlaskuja ja näytelmäleikkejä.

Matti Kuusi on Kirjoittamattomassa kirjallisuudessa suorittanut kalevalaisen perinteen suurisuuntaisen analyysin ja uudelleenarvioinnin. Alusta loppuun hän säilyttää näkemyksellisen innoituksensa ja kielen virtuoosina hän on Turkulaismodernistin tasoa. Teorioiden rohkeus on herättänyt kysymyksen, miten »kuusisen kehikon» ajan mittaan käy. Hirsikertoja tullaan uusimaan, mutta ennen kuin lahjakas kansanrunouden tutkimuksen dosentti v. 2000 voi auditoriolleen huomauttaa, että suurilla herroilla on suuret virheet, tutkimus on harpannut aimo askelen eteenpäin juuri

prof. Kuusen mittavan, virikkeitä ja ärsykeitä sisältävän synteessin ansiosta.

Teoksen loppuosa noudattaa perinnejälkeistä jaottelua. Riimillisten kansanlaulujen esittelyssä MATTI HAKO aluksi suomiäänneperinteen halveksijoita, jotka arvostelevat kehityskäsitteiden nuorten ajanvietteläisiä samoin taiteellisin perustein kuin muinaisrunoja. Kirjoittaja selostaa pätevästi yksisäkeistöisen rekilaulun kansainväliset yhteydet ja yleispiirteet, joista etenkin ns. luonnonjohdanto on pysynyt tutkimukselle arvoituksena. Hako tulkitsee sen laulajaa ympäröivästä maisemasta otetuksi kuvaksi. Hieman moralisoivasti Hako suhtautuu uittoporukoissa, topparokissa, sotaväessä ym. miesjoukoissa — »sukupuolimoraalin hetteiköissä» — versoneisiin lauluihin. Tämä voi tuntua tieteenalan vapaaehtoiselta rajoittamiselta, sillä varmasti näillekin miesporukoiden usein varsin nokkelasanaaisille viisuille löytyisi tietty sosiaalis-psykologinen tausta. Eteläpohjalaisten puukkojunkkarilaulujen tarkastelussa Hako nojaa lähinnä Elina Haavio-Mannilan väitöskirjaan ja Samuli Paulaharjun teokseen Härmän aukeilta. Vielä laajempi tukeutuminen viimeksi mainittuun olisi ehkä antanut junkkarilaulujen kuvaukselle enemmän syvyyttä kuin sosiologian käsitteillä operointi. Eteläpohjalainen kansanlauluperinne olisi ansainnut teoksessa enemmänkin huomiota, sillä kuten Hako kirjoituksensa tiiviissä loppuluvussa toteaa, »eteläpohjalaisille rekilauluille tuskin on vastineita Skandinaviassa, siksi omintakeiseen suuntaan on suomalaisesta peruslaadusta paljossa poikkeava pohjalainen elämännäkemyks kehittynyt».

Prosaepiikan esittelyn aloittaa Lauri Simonsuuren ja Matti Haon kirjoittama asiapitoinen katsaus perinteenhaaran lajeihin, keruuseen ja tutkimukseen. RITVA RAINIO selittää kirjoituksessaan eläinsaduista hausvasti, miten sekä Ruotsi-Suomen että Italian talonpojat ovat kerjäläismunkkien ahkeran keruutyön ja luostarikoulujen yhtenäisen opetusoh-

jelman ansiosta saaneet kuulla samoja satuja, esim. sadut *Korpista ja ketusta* ja *Ketun ja kurjen kutsuista*. Ketun ehdottomasta suosikkiasemasta saduissa Rainio antaa hyvän selityksen. Hänen käsialaansa on teoksessa vielä pilasatuja ja kaskuja käsittelevä luku. Ihme- ja novellisatuja on tarkastellut Matti Hako, ja uskomustarinat, historialliset ja paikallistarinat esittelee asiantuntevasti LAURI SIMONSUURI, monipuolisilla tarinanäytteillä kirjoitustaan elävöittäen. Aluksi hän viittaa siihen paradoksaaliin seikkaan, että kirkko ja oikeuslaitos 1500—1700-luvulla ylläpitivät tahtomattaan kansassa uskoa yliluonnollisiin olentoihin, mikä puolestaan on auttanut uskomustarinoiden säilymistä. Simonsuuren kirjoitus sisältää ainakin nuoremmalle lukijapolvelle paljon uutta ja värikästä perinnettä Könnin piruista ja frimuurarien salamenoista Sika-Kyöstiin ja Haapojan Mattiin.

Lappalaisen kansanrunouden yleisestytymisen on kirjoittanut ERKKI ITKONEN. Se mitä Itkonen huomauttaa joiku-käsitteen laaja-alaisuudesta, pätee mutatis mutandis myös rekilaulun käsitteeseen: molempiin luetaan lyhyiden, usein tilapäisluonteisten runojen ohella myös laajat eppiset runoelmat. Itkonen katsoo lappalaisen folkloren tutkimuksen keskeiseksi ongelmiksi selvittää, mikä lappalaisten perinteessä on sen paleoarktisen kansan osuutta, johon lappalaiset ovat sekaantuneet, mikä on pystysuoraa suomalais-ugrilaista perintöä ja mikä myöhäistä lainaa. Joikujen osalta voisi tulla kysymykseen karjalainen lainavaikutus, mutta yhtä hyvin voidaan Itkonen mielestä asettaa kysymys, eikö karjalainen, vain pohjoisille alueille rajoittuva joikulaulu voi olla vanhaa lappalaista tartuntaa. Kulttuurihistoriallisesti kiintoisa on maininta kahden lappalaisen lemmentaulun vaelluksesta Euroopan kulttuurikeskuksiin ruotsalaisen Johannes Schefferin Lapponia-teoksessa. F. M. Franzénin tuttu *Juokse porosein* on aiheeltaan yhdistelmä näistä kahdesta kuuluisasta joista.

Teoksen viimeisenä lukuna on JOUKO HAUTALAN ansiokas yleisesitys Suomen ruotsinkielisestä kansanrunoudesta. Erityisen syvällinen on balladeja, niiden peruspiirteitä ja struktuuria sekä suhdetta lähisukuisiin perinteenlajeihin käsittelevä tutkimuksenosa. Suomesta talteen saadut kahdeksisenkymmentä eri balladia ovat etupäässä taru-, legenda- ja ritarilauluja. Ainoat, joille on uumoiltu suomalaista sepittäjää, ovat Turun seuduilla syntynyt *Den rika bondedottern* ja länsiuusmaalainen *Ella lilla*. Suomen ruotsalaisen perinteen suhteellisen rikkauden Hautala arvelee johtuvan alueen perifeeriydestä Skandinavian kulttuuripiirissä; samoinhan kalevalaiset runot säilyivät kauimmin kielialueen reunamilla Vienassa, Raja-Karjalassa ja Inkerisissä. Lopuksi Hautala luo yleiskatsauksen kansanperinteeseemme vuosisatojen varrella virranneisiin läntisiin kulttuurialueisiin, joiden välittäjänä Suomen ruotsalaisella väestöllä on ollut keskeinen asema.

Suomen kirjallisuuden I osan kirjoittajien sanankäyttö on persoonallista, modernia, viimeisteltyä. Se joka odottaa tällaiselta teokselta rohkeata näkemysellisyyttä, mieltyy Matti Kuusen lennokkaaseen, yllättäviä rinnastuksia viljelevään tyyliin. Erkki Itkosen ja Jouko Hautalan kirjoitustapa taas tuntune-

osuvimmalta lukijasta, joka haluaa tietää vankat tosiasiat ja sen, mitä niiden perusteella varmasti voidaan päätellä. Onnistunutta välimuotoa edustaa Lauri Hongon tyyli, joka on objektiivista mutta silti sopivassa määrin lennokasta, sananvalinnaltaan ja lausekuvioiltaan modernia mutta tehokeinojen käytössä pidättyvää.

Teoksen painoasu on korkealuokkain työtä. Erikoismaininnan ansaitsevat kuvatekstien laadinta ja kuvituksen suunnittelu. Onnistuneena ratkaisuna on pidettävä ylämarginaalin nasevia otsikoita, jotka sivu sivulta vaihdellen tehokkaasti helpottavat kirjan käyttöä.

Teoksen johdantoluvussa Kuusi viittaa Pentti Renvallin lausumaan historian tutkimuksen peruspyrkimyksestä: historioitsija haluaa nähdä ja käsittää menneisyyden yhtenä suurena, syvyyteen perspektiivisesti porrastettuna kuvana, jossa jokainen ilmiö on asetettu omalle paikalleen ja suhteutettu aikansa muihin ilmiöihin. Aikakausittaista jaottelua ei Kirjoittamattoman kirjallisuuden dispositiossa ole viety loppuun saakka, mutta kun perinnelajeittaisissakin esityksissä on laajasti valaistu ilmiöiden taustaa ja kronologiaa, voidaan sanoa, että teos yksityiskohdissaan saavuttaa asetetun korkean päämäärän.

ESKO KOIVUSALO